

РІДНА

Щомісячний науково-педагогічний журнал
ISSN 0131-6788

СЕРПЕНЬ
2005

ШКОЛА

**Криворізькому
державному
педагогічному
університету**

- 75!

очікувань, почуття внутрішньої єдності з товаришами.

5. Громадянська спрямованість особистості, активність її життєвої позиції.

6. Близькість ціннісних орієнтацій учнівського колективу і моральних цінностей людства.

Наша дослідно-експериментальна діяльність показала, що гуманізація освітньо-виховного процесу сприяє підвищенню рівня вихованості та загального розвитку школярів; формуванню загальнонавчальних умінь та навичок; успішності учнів відображає рівень їхніх реальних можливостей; підвищу-

ється ефективність уроків та інтерес до навчання; методи морального виховання дають змогу цілеспрямовано впливати на свідомість і поведінку школярів. Доброзичливі, гуманні взаємини серед дітей формуються лише за умов виховання в учнів ціннісного ставлення до іншої людини, здобуття не тільки етичних знань, формування вмінь та навичок спілкування, а й їх впровадження у повсякденне життя. Гуманізація навчального процесу сприяє розвитку загальнолюдських духовних цінностей як в учнівському, так і в педагогічному колективах.

Література

1. Ильин Е.Н. Искусство общения. — М., 1982.
2. Ильин Е.Н. Рождение урока. — М., 1986.
3. Палышев Н.Н. О гуманизации, гуманитаризации и демократизации при обучении физике // Физика в школе. — 1988. — №6. — С.14.
4. Сухомлинский В.О. Формування виховного впливу колективу на особистість // Вибрані твори: У 5-ти томах. — К.: Рад. школа, 1976. — Т.1.
5. Фридман Л.М. Анализируем поиски, находки учителей // Вопросы психологии. — 1981. — №3.

Екологічна спрямованість проектної діяльності студентів педуніверситетів

Ніна ГНІЛУША.

кандидат педагогічних наук

У вищій школі педагогічний процес і наукове дослідження тісно пов'язані між собою і доповнюють один одне, особливо, коли викладання має навчально-пошуковий характер, спирається на докази науки, а студенти, виконуючи самостійні роботи, стають дослідниками.

Завдання вищої школи полягає в тому, щоб навчити студентів самостійно добувати знання, використовуючи різноманітні джерела інформації, планувати пізнавальну діяльність, розвивати навички самоконтролю. Реалізація цих завдань робить процес навчання ефективним і розвиваючим.

Останнім часом з'явилися дослідження, присвячені проблемі підвищення ефективності навчання предметів вузівського курсу, в тому числі біології, основ екології [2; 4]. В них автори розробляють і пропонують використовувати при вивченні предметів такі методи активного навчання, як проблемний, модульне навчання, різнорівневе навчання та ін. Вони мають величезний освітній потенціал, сприяють інтелектуальному розвитку студентів. Проте при другорядній ролі виховання порушується системність і цілісність навчально-виховного процесу.

Виховання студентів у процесі навчання, поряд із інтелектуальним розвитком, є важливим завданням сучасної вищої школи. Тому нині важливим є пошук таких активних методів навчання і виховання, які б давали змогу розвивати інтелектуальний, творчий, соціальний, духовний аспекти особистості студентів упродовж навчання у ВНЗ. Таким системним, багатофункціональним методом навчання і виховання є навчально-дослідницькі екологічні проекти.

Навчально-дослідницький проект передбачає використання в ході його розробки комплексу методів, що акти-

візують пошукову діяльність учнів. Студенти включаються в самостійну пізнавальну діяльність, об'єднані спільною ідеєю щодо розв'язання конкретної проблеми. Тому навчальна інформація для них є значущою і застосовується в практичній діяльності. В ході роботи над проектом у студентів формуються дослідницькі вміння, розвиваються навички самоконтролю, комунікативні навички (коли вони працюють у групах).

Проектування, як організована га-лузь діяльності педагога, пов'язано із дослідженнями, експериментами в освіті. Оволодіння дослідницькими вміннями дає змогу педагогу перейти на більш високий рівень особистої освіченості, виробляє вміння пов'язувати теорію з практичною діяльністю, розуміти значущість її застосування в конкретних умовах.

Сутність педагогічного проектування як особливої галузі педагогічної діяльності полягає в тому, що воно є однією з її важливих сторін. Проектування в педагогіці пов'язує із прогнозуванням, плануванням та організацією процесів навчання та виховання. Про необхідність розвитку умінь педагога проектувати прогностичні та конструктивні здібності можна дізнатися з літератури, присвяченої професії вчителя та педагогічній творчості. У працях відомих педагогів минулого і сучасності, проте, проблему педагогічного проектування розкрито недостатньо мірою.

У широкому розумінні проектом називають усе, що задумують або планують. У перекладі з латинської «проект» означає «кинутий уперед», тобто задумка як прообраз об'єкта. Проектування як галузь професійної діяльності, що потребує спеціальної освіти, виникла в техніці, будівництві, на виробництві. Згодом воно поширилося

У зв'язку з економічними і соціальними перетвореннями, що відбуваються в нашій країні, загострилося питання переорієнтації й розвитку освіти. Відповідно до Закону України «Про освіту», метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості, виховання громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими робітниками і спеціалістами. Економічний світогляд і екологічна освіта є одними з основних напрямків закладів освіти, що спрямовані на ідеї гуманізації і гуманітаризації освіти, підвищення загальнокультурного, екологічного рівнів. Роль сучасної освіти полягає в інтелектуальному, творчому і моральному розвитку студентів. Розвиток стає ключовим словом у педагогічному процесі, сутнісним, глибинним поняттям освіти [3]. Розвиток особистості студента педагогічного ВНЗ має досягатись як засобами кожного предмета, так і освітою в цілому.

на економіку, управління, на соціальні сфери суспільства. Синтез знань про проектування доповнювався відомостями про особливості проектування соціальних систем. Поступово визначився особливий напрям — проектування розвитку соціальних систем. Мета соціального проектування — організація процесу, який започатковує зміни в соціальному середовищі.

Педагогічне проектування, як один із напрямів соціального проектування, спрямоване на створення та зміну організованих процесів освіти, виховання, навчання. Його завданням є: обґрунтування конкретних напрямів пошуку стосовно створення умов для розвитку та виховання людини, актуалізації її внутрішніх сил, соціального самовизначення та становлення; прогнозування розвитку педагогічних процесів та систем; створення, забезпечення організації педагогічної діяльності (дає змогу визначити бажані результати в освіті та реалізувати досягнення); педагогічний аналіз і на його основі координація діяльності педагога та коригування педагогічних процесів.

Будь-який педагогічний проект — це система дій, що плануються та реалізуються, а також необхідних умов та засобів досягнення певних цілей, які, в свою чергу, залежать від пріоритетних цінностей. Проект — досить складна система перетворень. Це процес, який потрібно впливати та коригувати в ході його реалізації, це постійне прагнення розв'язувати педагогічні та соціальні проблеми.

Проектування залежить від розуміння його логіки, сутності кожного етапу його розробки. Перш ніж встановити можливі етапи проектування, необхідно визначити, які принципи при розробленні педагогічних проектів можуть істотно впливати на розвиток освітніх систем та процесів. Оскільки проект розробляють у певних соціальних умовах, автор нових ідей вирішує і загальні завдання державної освітньої стратегії.

Вироблені наукові принципи дають змогу педагогу, реалізуючи власні ідеї на практиці, не порушувати об'єктивні закономірності розвитку освітніх процесів або організації педагогічних досліджень при створенні проектів.

При розробленні проектів слід враховувати принципи державної політики в освіті та науково-педагогічні принципи гуманізації, демократизації, індивідуалізації, а також класичні педагогічні принципи (природовідповідності та культуровідповідності, виховання та ін.). Для проектування важливі і принципи, на яких ґрунтується ця галузь педагогічної діяльності, кожен її елемент. Наприклад, прогнозуючи, ми враховуємо принципи, обґрунтовані в цій галузі знань; організуючи діагностичні дослідження, враховуємо принципи цього напрямку; проектуючи розвиток освітніх регіональних систем, співвідносимо педагогічні принципи та принципи соці-

ального проектування; розробляючи та реалізуючи проекти навчання, спираємося на дидактичні принципи та закономірності. Чим складнішим є предмет педагогічного проектування, тим багатогляднішими є принципи проектування. При проектуванні регіональної екологічної освіти особливе значення має поєднання та співвідношення перелічених вище принципів.

Велику роль відіграє екологічна спрямованість проекту. Це дає змогу студентам не тільки брати участь у розв'язанні актуальних життєвих проблем, а й реалізувати при цьому свої здібності, долати труднощі соціалізації.

Аналіз світового досвіду природоохоронної діяльності свідчить про численні зразки високоєфективного використання проектів. Найвідомішими з них, мабуть, можна назвати серію проектів з очищення Великих озер у США, оздоровлення навколишнього середовища в таких старих гірничорудних регіонах, як Рур (Німеччина), Пітсбург (США).

Невід'ємною частиною сучасного екологічного проекту є чітке уявлення про екологічну проблему, постановка конкретної мети, підбір адекватних екологічних методик, формування дієздатної команди і цільових груп, ефективна взаємодія різних прошарків суспільства.

З педагогічної точки зору до екологічних проектів висувають ряд додаткових вимог: наявність швидкого і реального результату; можливість конкретної і посильної участі школярів; можливість вирішення двох основних завдань — освіти і виховання школярів. При цьому загальна схема екологічного проекту спиратиметься на таку схему: екологічні знання → екологічні дії → екологічна свідомість.

Розглядаючи можливість застосування екологічних проектів у сучасних середніх школах, зазначимо, що виконання робіт із створення штучних зелених насаджень відповідає вимогам, що їх ставлять до шкільних екологічних проектів. Ці роботи мають велике практичне значення для будь-якого регіону нашої країни. В ході дослідження і пошуку розв'язання екологічних проблем відбувається становлення громадянської позиції студентів, формується екологічна культура.

Подолання кризової екологічної ситуації можливе лише внаслідок зміни суспільної психології, виховання нових цінностей стосовно природи. Зміст моральних цінностей певною мірою відображено в документі «Хартія Землі», виданому 29 березня 2000 року, який акцентував увагу на чотирьох принципах: 1) повага і турбота про живе суспільство; 2) екологічна цілісність; 3) соціальна справедливість; 4) демократія, ненасильство та мир. Саме ці принципи було покладено в основу навчально-дослідницьких екологічних проектів.

Принцип поваги і турботи про живе суспільство полягає в прагненні лю-

дини зберегти багатство і красу Землі для сучасного і майбутнього поколінь. Міські жителі практично не залежать від природного оточення, вони прагнуть взаємодіяти з ним, часто обмежуючись лише відвідуванням міських парків і скверів, які тільки зовні нагадують природні екосистеми.

Відчуженість від природного оточення призводить до нездатності зрозуміти його потреби і співпереживати їм. Метод проектів дає студентам змогу тісно взаємодіяти з природними об'єктами, вчитися бачити проблему, розуміти її суть і шукати шляхи її розв'язання. Якщо на початку проектної діяльності сліди антропогенного впливу на природу негативно позначаються на естетичному задоволенні, то завдяки тісному спілкуванню з природними об'єктами і накопиченню знань про них, студенти починають розуміти ці проблеми і співпереживати їм. Це виявляється в бережному ставленні до об'єктів, що їх вивчають, в небажанні зашкодити їм, обов'язковому поверненню в природне середовище, що супроводжується сильними позитивними емоціями.

Співпереживання природному оточенню зумовлює прагнення розв'язати проблему і бажання діяти. Інакше кажучи, в процесі проектної діяльності відбувається зміна естетичного ставлення до природи на етичне.

Розв'язання проблеми на локальному рівні сприяє розумінню суті глобальних проблем і появи бажання шукати шляхи їхнього розв'язання. Крім того, вивчення взаємозв'язку живих організмів в екосистемах (ланцюги живлення, біохімічні кругообіги елементів) приводить до розуміння значущості кожного виду і необхідності збереження живого співтовариства в усій його різноманітності. Це сприяє реалізації принципу екологічної цілісності, виходячи з якої людина повинна зберегти єдність екосистем Землі, надаючи великого значення біологічному розмаїттю і природним процесам підтримання життя.

Основним завданням теоретичної частини проектної роботи є виявлення причинно-наслідкових зв'язків процесів і явищ у біосфері, зв'язків між екологічними проблемами і різними видами антропогенного впливу на природне оточення.

У ході роботи студенти переконуються в тому, що будь-яка екологічна проблема охоплює всі сфери життя і впливає на все живе співтовариство внаслідок єдності екосистем Землі. Отже, турботи й охорони потребує не який-небудь окремий вид або окрема екосистема, а всі екосистеми Землі в їхній різноманітності та єдності. Виходячи із принципу екологічної цілісності, необхідно: запроваджувати дії, що запобігають завданню серйозної та необоротної шкоди навколишньому середовищу; проводити іспитові тести і встановлювати відповідальність за за-

подію шкodu; гарантувати, що процес прийняття рішень враховує такі фактори, як сукупні, довгострокові, непрямі, дистанційні і глобальні наслідки діяльності людини.

У процесі проектної діяльності студенти досліджують стан води, повітря тощо, аналізують можливі шляхи надходження забруднюючих речовин у навколишнє середовище. Одним із рішень по проекту може бути організація екологічного моніторингу, за допомогою якого визначають, які фактори впливають на навколишнє середовище в своєму районі. Дані моніторингу передають спеціалістам з метою практичного використання їх. Така діяльність сприяє формуванню громадянської позиції студентів.

Проблема загального моніторингу в Кривбасі щодо стану атмосфери, геологічних, гідрологічних умов, ґрунтів у цілому має бути деталізована в деяких спеціальних напрямках стосовно якості стану екологічних систем. Це стосується місць розташування кар'єрів, відвалів, шламосховищ, тому що вони багатofакторно впливають на стан навколишнього середовища в Кривбасі. Геологічні, геофізичні, геоморфологічні, гідрологічні, геомагнітні явища і процеси, пилові і радіоактивні забруднення навколишніх площ доповнюються біотичними впливами. Відвали і шламосховища певною мірою змінюють мікроклімат довкілля і потребують зосередженого моніторингу на багато-профільній основі (виділення ареалів і потоків техногенного хімічного забруднення ґрунтів, накопичення агентів технічного забруднення в організмах цих екосистем та поза ними).

Екологічна експертиза, яку проводять студенти після вироблення можливих рішень по проекту, дає змогу передбачити й оцінити результати прийнятих рішень. Таким чином, студенти вчать аналізувати наслідки своєї діяльності, інших людей, щоб не нашкодити навколишньому середовищу.

Відповідно до принципу екологічної цілісності необхідно скорочувати і повторно використовувати та переробляти матеріали, що їх застосовують у системах виробництва і споживання, забезпечуючи повну асиміляцію екологічними системами будь-яких залишкових відходів.

Вивчаючи біохімічні кругообіги елементів, студенти дізнаються про неможливість включення в них багатьох речовин, які є відходами виробництв, про накопичення цих речовин у навколишньому середовищі. Розробляючи проекти за темою «Відходи», студенти приходять до висновку про необхідність зміни способу життя людей (скорочення кількості використаних одноразових пакувальних матеріалів, віднаходження способів вторинного використання непотрібних речей). Рішенням по проекту може бути збирання і здавання алюмінієвих банок, пляшок та інших видів відходів, сорту-

вання домашнього сміття з метою полегшення його вторинної переробки. Таким чином, проекти за темою «Відходи» відповідають принципу екологічної цілісності і мають виховуючий ефект: сприяють зміщенню акценту з надлишкового споживання і виробництва на економію природних ресурсів та підтримання екологічної стійкості екосистем.

Принцип соціальної справедливості включає: а) захист права кожної людини на питну воду, чисте повітря, безпечні для здоров'я продукти, незабруднені ґрунт, місце проживання та відповідні санітарні умови; б) підсилення інституту сім'ї та забезпечення безпеки і належного ставлення до всіх членів сім'ї; в) захист права корінних народів на духовність, знання, землі та ресурси, а також на такий спосіб життя, що відповідає їм; г) збереження видатних місць, які є значущими для культурного і духовного життя.

Кожна людина, яка має право на екологічно безпечне існування, повинна прагнути підтримувати його і включатися в розв'язання екологічних проблем. Проте багато хто не уявляє, які проблеми потребують невідкладного розв'язання і яким чином. Проведення студентами в рамках проектної діяльності екологічного моніторингу або окремих досліджень стану води, повітря, ґрунту тощо та доведення отриманих результатів до місцевих мешканців (різноманітні акції, плакати, статті в районній газеті, соціологічне опитування) сприяє посиленню уваги суспільства до конкретних екологічних проблем свого району і розробленню шляхів їхнього спільного розв'язання.

Великий інтерес становлять еколого-етнографічні проекти. Вивчення культурних традицій, побуту та історичного минулого свого народу може допомогти виявити джерела місцевих екологічних проблем і знайти правильні шляхи їхнього розв'язання. Такі дослідження приводять студентів до думки про самоцінність кожного народу і етнографічної групи, а отже, про необхідність зберегти їхню самобутність і культурні традиції.

Принцип демократії, ненасильства і миру передбачає: введення до курсу суспільного виховання, а також процесів пізнання, що відбуваються впродовж життя кожної людини, знань, цінностей і навичок, необхідних для сталого розвитку.

Як видно з поставлених завдань і напрямів роботи, еколого-педагогічна підготовка майбутнього вчителя в рамках екологічного проектування відбувається гармонійно, студенти мають можливість не тільки апробувати рекомендації на практиці. Пориначаючи в науково-творчу атмосферу, майбутні спеціалісти скоріше оволодівають теорією і методикою дослідження.

Удосконалювання проектної діяльності, яка має екологічну спрямованість, у подальшому буде націлене на

підвищення рівня екологічної підготовки майбутнього вчителя.

Проведені В.П. Головим дослідження дали змогу розробити модель навчально-виховного процесу в галузі екологічної освіти, що сприятиме підвищенню ефективності екологічної підготовки педагогічних кадрів [1]. Модель включає три взаємопов'язаних рівня, на кожному з яких вирішуються специфічні освітні завдання.

Перший рівень — інформаційно-пізнавальний. На цьому рівні вирішуються освітні завдання та загальноосвітні завдання з екології. Переважають вербальні методи навчання, що ґрунтуються або на сприйнятті матеріалу з письмових джерел знань, або за допомогою живого слова педагога-лектора чи вчителя. Для цього рівня характерні суб'єкт-об'єктні відносини викладачів і учнів. Основне досягнення рівня — швидка передача інформації, яка, накопичуючись, не переходить у сферу усвідомленого, не формує або формує недостатньою мірою громадянські якості особистості.

Другий рівень — операційно-діяльнісний, реалізація якого дає змогу сформувати екологічно цілеспрямовані вміння. Це, наприклад, вміння виконувати польові та лабораторні спостереження і дослідження, оцінювати ступінь забруднення ґрунту, води, повітря, моделювати екологічну ситуацію на комп'ютері, вести моніторинг природного середовища тощо. Для другого рівня також характерні об'єкт-суб'єктні відносини. Операційна діяльність, яка дає змогу отримати об'єктивну інформацію про екологічний стан навколишнього середовища, сприяє поглибленій увазі й усвідомленню екологічної ситуації і можливих шляхів її поліпшення. Реалізація цього рівня потребує створення матеріальної бази навчально-виховного процесу — навчального полігону на місцевості та лабораторії, обладнаної необхідними інструментами, реактивами, обладнанням.

Третій рівень — практично-орієнтована модель, в якій учасники навчально-виховного процесу перебувають у суб'єкт-суб'єктних відносинах; зміст екологічної діяльності на цьому рівні — робота з виявлення джерел забруднення, з поліпшення екологічної ситуації, ліквідації джерел забруднення та ін. У разі реалізації цього рівня забезпечується формування сталого екологічного світогляду та громадянських якостей особистості, учасників освітнього процесу.

Таким чином, досягнення цілей екологічної освіти може бути досконалим тільки за умови поєднання різних методів навчання, залучення учнів до активної роботи з вивчення екологічної ситуації своєї місцевості та її поліпшення. Важливою та необхідною умовою ефективності освітнього процесу є створення еколого-орієнтованого середовища.

Розробляючи зміст регіонального

компонента екологічної освіти, важливо мати на увазі те загальне, яке сприяє розгляду в шкільних умовах та умовах вищих навчальних закладів екологічних явищ у зв'язку з екологічними, соціальними, технологічними та іншими явищами. Розвиваючи думку про загальні ознаки регіонів, врахування яких полегшує досягнення мети екологічної освіти, можна вказати ще на такі загальні ознаки: пошук і здійснення ефективних способів збереження навколишнього середовища в регіоні; виконання комплексу робіт з підтримання здоров'я населення регіону; перехід регіону на шлях сталого розвитку.

Відомо, що загальне як закономірність виражається в особливому й окремому, або через особливе й окреме. Кожен регіон, маючи специфічні ознаки, властиві тільки йому, може виступити як окремий об'єкт. Визначаючи зміст регіонального компонента, надзвичайно важливо звернути увагу на ті специфічні, індивідуальні, можливо, унікальні властивості регіонів, які сприяли б розв'язанню екологічних проблем,

що виникають на певній території. Такими на основі досліджень можна визначити: окремі екосистеми, що збереглися тільки на території регіону, який вивчають; різноманітність видів і екосистем регіону; види діяльності людей, що змінюють стан навколишнього середовища регіону, наслідки і результати; народні традиції природокористування, орієнтовані на збереження навколишнього середовища. Разом з тим кожен регіон виступає як особливий, якому притаманні певні ознаки.

Ми припускаємо, що виникнення та становлення регіонального підходу не є випадковим і пояснюється рядом об'єктивних обставин. Найважливішими з них є такі: своєрідність взаємодії людина-суспільство і природи в кожному з регіонів України, що за наявності особливого ресурсного потенціалу обумовлює їхній подальший розвиток і перспективу стійкого стану. Від цього потенціалу залежать відносини із сусідніми регіонами, іншими державами, соціальне благополуччя та духовно-моральний стан населення. Ви-

ходячи з викладеного, можна стверджувати, що виникнення регіонального підходу до вивчення різних об'єктів природи і суспільства зумовлене українською дійсністю і є об'єктивною необхідністю.

Література

1. Голов В.П. Система экологического образования: психолого-педагогическая модель учебно-воспитательного процесса // Экология и география: проблемы подготовки учителя. Тезисы доклада регион. конф. педвузов Москвы (Москва, март 1995 г.). — М.: МГОПУ, 1995. — С.118—119.
2. Имитационно-игровое обучение в высшей школе: Уч. пособие. — Кривой Рог, 2001. — 194 с.
3. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Под ред. Е.С. Полат — М., 1999. — 112 с.
4. Трайтак Д.И. Проблемы методики обучения биологии: труды действительных членов Международной академии наук педагогического образования. — М.: Мнемозина, 2002. — 304 с.

Теоретичні основи методики використання писемних історичних джерел на уроках історії: історія розвитку та сучасний стан проблеми

Лілія ЗАДОРЖНА,

старший викладач кафедри історії України

На сучасному етапі розвитку українського суспільства виникли принципово нові соціокультурні явища, які є наслідком докорінних змін, що відбулися у всіх сферах життя. Ці процеси відображаються і на шкільній історичній освіті. Останнім часом більшість дослідників відзначають важливу роль освітнього середовища в становленні особистості. Серед провідних тенденцій у розвитку історичної освіти методисти виділяють передусім оволодіння вчителями новими освітніми технологіями, які допомагають підготувати учнівську молодь до свідомого життя та діяльності у правовій державі і громадянському суспільстві.

На заваді успішного вирішення цього завдання постала суперечність між різким збільшенням інформації та можливістю її засвоєння учнями. Тому вкрай необхідне визначення змісту історичної освіти, серед основних категорій якої важливе значення мають історичні джерела і передусім історичні документи, які є засобом формування історичних знань учнів.

Проблема використання історичних документів та методики їх залучення до процесу навчання в українській школі має свою історію розвитку, аналіз якої допоможе у дослідженні питань про роль писемних історичних джерел у формуванні знань, умінь і навичок та вихованні учнів на різних етапах розвитку українського суспільства, що дасть змогу максимально зберегти по-

передній позитивний досвід, розвинути його в нових умовах та окреслити основні напрями майбутніх досліджень у цій галузі історичної освіти.

Якщо методика навчання історії зароджувалась разом з історичною наукою, то ідея використання у процесі навчання історії різноманітних документів виникла набагато пізніше. Одним із перших її запропонував російський професор М.Стасюлевич у другій половині XIX ст. Саме він, критикуючи так званий «формальний» метод навчання історії, який полягав у заучуванні та переказі тексту підручника, запропонував «реальний метод», який ґрунтувався на самостійному і активному дослідженні учнями історичних джерел під керівництвом учителя. Про цей метод згадали на початку XX сто-

ліття, у період активізації суспільно-педагогічної та методичної думки. Методист С.Фарфаровський запропонував у навчанні історії вважати основним джерелом знань історичний документ. Цю думку поділяв революційно налаштований історик М.Рожков, який зазначав, що робота з історичним документом формує самостійність розумової діяльності, матеріалістичні переконання учнів. Історик М.Покровський розв'язував проблему добору документів через їх доступність та можливий до